

Østeuropa og os

Hans Aage

Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, Roskilde Universitetscenter

Det er mærkeligt, at de to for mig at se helt afgørende spørgsmål i forbindelse med overgangen fra plan til marked i Rusland og Østeuropa behandles så overfladisk, om overhovedet, i den efterhånden meget omfattende litteratur. Det første er spørgsmålet om fremtidige muligheder for økonomisk vækst i Rusland og Østeuropa set i lyset af den forventelige globale udvikling i de næste årtier. Det andet er spørgsmålet om den mest hensigtsmæssige balance mellem forskellige former for demokratisk styring af økonomien, først og fremmest mellem købekraft i markedet og stemmekraft i den politiske proces.

Spørgsmålet om de fremtidige vækstmuligheder vurderes stort set ikke i litteraturen, og der er praktisk talt ingen tilløb til at sondre mellem problemer med forskellig tidshorisont, dvs. stabilisering på kort sigt, vækst på mellemlangt sigt og bæredygtighed på langt sigt.¹ Niels Kærgårds beregninger² ovenfor er faktisk en enestående undtagelse med deres særdeles interessante vurderinger af fremtidige opsparings- og investeringsbehov. Men heller ikke her findes andet end rudimentære antagelser om, hvordan verden vil se ud om 20-30 år.

Hvad venter der os forude? En ny guldalder som i perioden fra 1950 til 1973? Det er den gængse, underforståede formodning, som f.eks. når Jeffrey Sachs³ henviser til, at Ludwig Erhards liberalistiske reformpolitik efter valutareformen den 20. juni 1948 også var upopulær i starten og skabte sociale problemer, herunder en arbejdsløshed på 12% i første kvartal i 1950, hvor både amerikanerne og Konrad Adenauer uden held forsøgte at overtale Erhard til at indføre statslig planlægning i det mindste for de vigtigste råvarer. Men Jeffrey Sachs nævner ikke, at den årlige ar-

bejdsløshed ikke nåede over 10% (i 1950, trods massiv indvandring), at industriproduktionen hele tiden steg (med 84% fra 1948 til 1950) og at »if foreign demand had not increased sharply in 1950, it is likely that the Erhard program for German reconstruction would have failed«⁴.

Eller venter der os noget helt andet? For Østeuropa og Rusland er hovedproblemet, at ingen har brug for dem, i hvert fald kun for deres energi- og råvareresourcer, og her kan privatisering muligvis være en hjælp, nemlig for de rige, vestlige lande, som derved får lettere ved at tilegne sig, hvad der måtte være tilbage af råstoffer og energi. Der er ikke brug for deres produktion, som tværtimod øger ressourceforbruget. Produktion og vækst andre steder bliver i stigende grad en trussel for én selv og for ens egne muligheder for at opretholde og udvide ens egen produktion.

Fremtiden vil blive præget af skærpet konkurrence om de stadig mere indsnævrede muligheder for økonomisk aktivitet. De vestlige lande har i årtier haft arbejdsløshed og uudnyttet kapacitet; mange lande står på spring for at tiltrække produktion ved at tilbyde lav løn, høj effektivitet og lempelige krav til producenterne angående bl.a. arbejdsmiljø og beskatning; og enhver forøgelse af produktionen øger forureningen og lægger beslag på knappe energireserver. I de vestlige lande stiger olieforbruget ikke nævneværdigt, men i højvækstlandene i Asien, som Østeuropa skal konkurrere med, er det stærkt stigende. I 1992 steg olieforbruget 21% i Sydkorea, 9% i Kina, 5% i Indien og 13% i Thailand, samtidig med, at landenes egen olieproduktion stagnerede. For den økonomiske vækst i perioden 1983-1992 har Kina rekorden med 9,7% om året, fulgt af Taiwan, Thailand, Botswana og Sydkorea med 8-9%. En del u-lande har haft en vækst på 4-6%, bl.a. Indonesien, Chile, Egypten, Indien, Malaysia og Tyrkiet, mens væksten har været

1. Aage, 1990:286; 1994:24.

2. jf. DØR, 1992: 113-123.

3. J. Sachs i Islam & Mandelbaum, 1993:149; jf. Åslund, 1992; Aage, 1994:147-148.

4. R. Portes i Islam & Mandelbaum, 1993:37.

Østeuropa og os

Hans Aage

Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, Roskilde Universitetscenter

Det er mærkeligt, at de to for mig at se helt afgørende spørgsmål i forbindelse med overgangen fra plan til marked i Rusland og Østeuropa behandles så overfladisk, om overhovedet, i den efterhånden meget omfattende litteratur. Det første er spørgsmålet om fremtidige muligheder for økonomisk vækst i Rusland og Østeuropa set i lyset af den forventelige globale udvikling i de næste årtier. Det andet er spørgsmålet om den mest hensigtsmæssige balance mellem forskellige former for demokratisk styring af økonomien, først og fremmest mellem købekraft i markedet og stemmekraft i den politiske proces.

Spørgsmålet om de fremtidige vækstmuligheder vurderes stort set ikke i litteraturen, og der er praktisk talt ingen tilløb til at sondre mellem problemer med forskellig tidshorisont, dvs. stabilisering på kort sigt, vækst på mellemlangt sigt og bæredygtighed på langt sigt.¹ Niels Kærgårds beregninger² ovenfor er faktisk en enestående undtagelse med deres særdeles interessante vurderinger af fremtidige opsparings- og investeringsbehov. Men heller ikke her findes andet end rudimentære antagelser om, hvordan verden vil se ud om 20-30 år.

Hvad venter der os forude? En ny guldalder som i perioden fra 1950 til 1973? Det er den gængse, underforståede formodning, som f.eks. når Jeffrey Sachs³ henviser til, at Ludwig Erhards liberalistiske reformpolitik efter valutareformen den 20. juni 1948 også var upopulær i starten og skabte sociale problemer, herunder en arbejdsløshed på 12% i første kvartal i 1950, hvor både amerikanerne og Konrad Adenauer uden held forsøgte at overtale Erhard til at indføre statslig planlægning i det mindste for de vigtigste råvarer. Men Jeffrey Sachs nævner ikke, at den årlige ar-

bejdsløshed ikke nåede over 10% (i 1950, trods massiv indvandring), at industriproduktionen hele tiden steg (med 84% fra 1948 til 1950) og at »if foreign demand had not increased sharply in 1950, it is likely that the Erhard program for German reconstruction would have failed«⁴.

Eller venter der os noget helt andet? For Østeuropa og Rusland er hovedproblemet, at ingen har brug for dem, i hvert fald kun for deres energi- og råvareressourcer, og her kan privatisering muligvis være en hjælp, nemlig for de rige, vestlige lande, som derved får lettere ved at tilegne sig, hvad der måtte være tilbage af råstoffer og energi. Der er ikke brug for deres produktion, som tværtimod øger ressourceforbruget. Produktion og vækst andre steder bliver i stigende grad en trussel for én selv og for ens egne muligheder for at opretholde og udvide ens egen produktion.

Fremtiden vil blive præget af skærpet konkurrence om de stadig mere indsnævrede muligheder for økonomisk aktivitet. De vestlige lande har i årtier haft arbejdsløshed og uudnyttet kapacitet; mange lande står på spring for at tiltrække produktion ved at tilbyde lav løn, høj effektivitet og lempelige krav til producenterne angående bl.a. arbejdsmiljø og beskatning; og enhver forøgelse af produktionen øger forureningen og lægger beslag på knappe energireserver. I de vestlige lande stiger olieforbruget ikke nævneværdigt, men i højvækstlandene i Asien, som Østeuropa skal konkurrere med, er det stærkt stigende. I 1992 steg olieforbruget 21% i Sydkorea, 9% i Kina, 5% i Indien og 13% i Thailand, samtidig med, at landenes egen olieproduktion stagnerede. For den økonomiske vækst i perioden 1983-1992 har Kina rekorden med 9,7% om året, fulgt af Taiwan, Thailand, Botswana og Sydkorea med 8-9%. En del u-lande har haft en vækst på 4-6%, bl.a. Indonesien, Chile, Egypten, Indien, Malaysia og Tyrkiet, mens væksten har været

1. Aage, 1990:286; 1994:24.

2. jf. DØR, 1992: 113-123.

3. J. Sachs i Islam & Mandelbaum, 1993:149; jf. Åslund, 1992; Aage, 1994:147-148.

4. R. Portes i Islam & Mandelbaum, 1993:37.

1-2% i bl.a. Argentina, Brasilien, Mexico, Saudi Arabien og Zimbabwe og endnu lavere i en del afrikanske lande.⁵

Set i dette lys er det måske ikke så gådefuldt, at Østeuropas og Ruslands »decline has persisted much longer than anyone expected«,⁶ – dog ikke helt uden undtagelser.⁷ I Rusland og Østeuropa er produktionen faldet med 20-40% siden 1990,⁸ og der er kun spæde tegn på begyndende opsving i enkelte lande, især i Tjekkiet og Polen. Disse dyk i produktionen er til dels udløst af den hårdhændede, liberalistiske stabiliserings- og reformpolitik, men også kun til dels. Der er store, reelle økonomiske problemer, som ville melde sig uanset regimets art.

Den russiske olieproduktion, som skaffede størstedelen af valutaindtægterne, er faldet med 40% siden toppunktet i 1987-88, og de bedste olieklæder er ved at udtømmes. Gasproduktionen har været omtrent uændret og Rusland råder over næsten halvdelen af verdens gasreserver, men de kan ikke erstatte den billige og rigelige olie, som var det brændstof, der holdt gang i det lukkede, økonomiske kredsløb i det sovjetiske imperium med tilhørende Comecon-lande. Rusland har ikke som USA økonomisk og militær styrke til at skaffe sig kontrol med andre oliereserver, har ikke økonomiske evne til at konkurrere med højt lønslandene i den vestlige verden og har næppe politisk vilje til at konkurrere om økonomiske vækstmuligheder med de hastigt voksende lavtlønslande.

For at få produktionen på fode, må de tidligere planøkonomier finde en plads på verdensmarkedet, især de lande, som f.eks. de baltiske, der ikke har egne råstof- og energiresourcer af betydning. De skal købe olie til verdensmarkedsprisen. Problemet er, at de har meget lidt, som kan sælges for hård valuta, og det, de har, vil de rige vestlige lande ikke købe, nemlig især landbrugsvarer, tekstiler, kemiske produkter og stål. Opgaven er meget vanskelig,

for trods de høje vækstrater i efterkrigstiden og det relativt høje velstandsniveau er Østlandenes produktion præget af ineffektivitet, overforbrug af råvarer, energi og arbejdskraft samt lav kvalitet.

Industrien er ikke konkurrencedygtig, og hvad værre er, i store dele af industrien er værditilvæksten negativ, når råvarer og færdigvarer ansættes til verdensmarkedspriser. Det betyder, at råvarerne er mere værd end færdigvarerne, og at det umiddelbart bedst kan betale sig at nedlægge produktionen. Her hjælper hverken devaluering eller selv et nok så lavt lønniveau. Det er en situation, der kalder på – om ikke planøkonomi – så i hvert fald plan i økonomien, og der må tages politisk stilling til det optimale omfang af virksomhedslukninger.

Problemerne i Rusland og Østeuropa kunne i hvert fald på kort sigt afbødes noget gennem adgang til EU-markederne for landbrugsvarer, stål, kemiske produkter og tekstiler og måske ikke mindst gennem adgang til EU's strukturfonde. Derimod er det meget svært at se, hvilke snævert økonomiske interesser EU skulle have i en åbning. De gængse henvisninger til »globale velfærdsgevinster« og »nye markeder«, som også Niels Kærsgaard anfører ovenfor, er meget vage. Det er rigtigt, at de østeuropæiske lande gerne vil aftage EU-produkter, men villige købere findes overalt i verden. Problemet er, at der også skal betales.

Umiddelbart vil handelsliberalisering give en gevinst både for EU og for Østeuropa. Ifølge de grundige beregninger,⁹ som Niels Kærsgaard omtaler ovenfor, vil en fordobling af Østeuropas landbrugseksport til EU i forhold til 1989-niveauet med tilsvarende nedgang i EU-produktionen og prisfald på 1-8% betyde en nettogevinst for EU på 15 mia. kroner. Dertil kommer en gevinst for de østeuropæiske producenter, også på 15 mia. kroner. Der er også positive virkninger af liberalisering af handelen med stål, tekstiler og kemiske produkter, men de er ubetydelige i forhold til virkningerne af handelen med landbrugsvarer, som heller ikke er af stor målestok. Problemet ved beregningerne er, at de ikke tager hensyn til, at det kan være et mål i sig selv at beva-

5. The Economist, 17 July 1993 p 64; 18 September 1993, p 117.

6. P. Marer i Islam & Mandelbaum, 1993:86.

7. Aage, 1990:287, 292.

8. Aage, 1994: 118-119.

9. Omtalt i The Economist, 1 May 1993 p 34.

re landbrugsproduktionen i EU, og at omstillingsprocessen i en situation med arbejdsløshed kan blive så byrdefuld, at det vender op og ned på omkostninger og fordele.

Man må nok se i øjnene, at øget adgang til vestlige markeder faktisk er en form for hjælp. Men selv om det hævdes ustandselig og uden diskussion, er det ikke indlysende, at vestlig bistand til Østeuropa skal gives i form af eksportmuligheder, f.eks. for landbrugsprodukter, hvor EU-landene jo kan have et legitimt ønske om at beskytte deres egne producenter. Hvis der i realiteten er tale om hjælp, kunne den i stedet ydes direkte i form af valuta eller olie til brug for produktion til eget behov, sådan som Rusland gjorde tidligere. Så undgik man at fragte landbrugsvarer til Vesteuropa, og byrden ved at yde hjælp kunne fordeles over flere sektorer i de rige lande. Det er også et spørgsmål, om det er den bedste løsning for de østeuropæiske lande at indtræde i en rolle som leverandører af råvarer og landbrugsvarer til Vesteuropa, rent bortset fra, at landbrugsproduktionen er faldet med 15-20% i alle de østeuropæiske lande siden 1989.¹⁰ Men de har et desperat behov for hård valuta, som de forsøger at skaffe sig bl.a. ved at sælge solbær under produktionsprisen, at fælde deres skove og tiltrække udenlandsk tekstilproduktion ved meget lav løn og uregulerede arbejdsbetingelser.

De vestlige lande har næppe heller nogen snævert økonomisk – i modsætning til den politiske og humanitære – interesse i at yde bistand til Østeuropa, som kunne øge den økonomiske velstand. Det er formentlig rigtigt, at »kagemodellen« – altså forestillingen om, at det drejer sig om at dele en kage af given størrelse – ikke passede, da USA hjalp Vesteuropa på fode efter den anden verdenskrig med Marshall-hjælpen, som i alt beløb sig til 13 mia. dollars i årene 1948-1951, dvs. årligt 2,5% af modtagernes BNP. Virkningen af disse overførsler var ikke så meget den direkte forøgelse af investeringer og produktion, hvis størrelsesorden antagelig svarede til, at den økonomiske vækst i modtagerlandene var 0,5 procentpoints højere i hvert af de fire år,

Marshallhjælpen strakte sig over, end den ellers ville have været. Derimod var der formentlig betydelige, langsigtede virkninger, fordi Marshall-hjælpen var betinget af en markedsorienteret økonomisk politik. Liberaliseringen bidrog sammen med efterspørgselsstigningen i forbindelse med Koreakrigen til verdenshandelens opblomstring og dermed til den økonomiske guldalder i de følgende 25 år, som gjorde ikke blot Vesteuropa, men også USA rigere og den samlede kage større.

Det kan ikke generelt antages, at dette også vil gælde for vestlig hjælp til Østeuropa. Der kræves en konkret argumentation. Vesteuropa opfyldte efter den anden verdenskrig nogle gunstige betingelser for vækst, som ikke er opfyldt i Østeuropa i 1990'erne, og som i øvrigt heller ikke var indlysende den gang, nemlig adgang til rigelige og billige energiresourcer og dermed mulighed for at efterligne det teknisk mere avancerede USA.

De afgørende begrundelser for hjælp til Østeuropa er humanitære og sikkerhedspolitiske, nemlig at undgå politisk ustabilitet og flygtningeproblemer. I den forbindelse er det ikke indlysende, hvor stor en del af de rige landes hjælp til omverdenen, som bør tilfalde Østeuropa, når der er hundreder af millioner af mennesker rundt om i verden, hvis situation er helt anderledes fortvivlet.

Den finansielle bistand er af EU-kommisjonen skønsmæssigt opgjort til i alt 47 mia. ECU til Østeuropa og 72 mia. ECU til SNG i perioden 1990-1992. Den helt overvejende del af disse beløb er lån, hvoraf store dele anvendes til afdrag på gamle lån. Tyskland alene har ydet 39% af det samlede beløb og EU-landene tilsammen 62%. Anslås de egentlige indkomstoverførsler fra OECD-landene til 2,5 mia. ECU om året, svarer det til 0,02% af det samlede BNP i OECD; EU yder 0,03%. Det kan sammenholdes med Marshall-hjælpen på 1% af USA's BNP i hvert af årene 1948-1951, med EU's strukturstøtte til de fire fattigste medlemslande på 0,2% af EU's samlede BNP, og med Vesttysklands overførsler til Østtyskland på ca. 5% af det vesttyske BNP om året.

Den vestlige verdens samlede vilje til at hjælpe fattige mennesker er jo givetvis snævert begrænset, og derfor er det egentlig mær-

10. Aage, 1994:10.

keligt, at der er så stor enighed om forpligtelsen til at hjælpe Østeuropa. Både humanitære og sikkerhedspolitiske grunde kunne tale for at sende hjælpen andre steder hen, bl.a. til Mellemøsten og Nordafrika. Man kunne stille samme spørgsmål angående Marshall-hjælpen, men dengang faldt det ikke mange ind, at fattigdom i u-landene kunne blive et humanitært eller sikkerhedspolitisk problem for de rige lande.

Hvis dette billede af den fremtidige globale udvikling er dækkende, tegner de økonomiske udsigter for Rusland og Østeuropa sig meget dystert. Den beklagelige kendsgerning er, at problemstillingen om at indhente de vestlige lande er forfejlet, i Østeuropa såvel som andre steder, og at det relevante, fælles problem er tilpasningen til en fremtid med stadig forværring af de økonomiske muligheder.¹¹

Udviklingen i disse år er en tilspidsning af det fundamentale problem, som menneskeheden med vekslende held har kæmpet med gennem hele sin historie, nemlig at opnå balance mellem for det første befolkningens størrelse, for det andet forsyningen med varer – i gammel tid først og fremmest fødevarer – og endelig for det tredje miljøets kapacitet til at opretholde produktionen.¹² Der er to grundlæggende, menneskelige – måske især mandlige – værdier, som altid har været en trussel for miljøet og for menneskene selv, nemlig trangten til at leve godt og komfortabelt og trangten til at mangfoldiggøre sig.

Disse realiteter fortrænges ihærdigt af de fleste økonomer, som har indtaget en lidet flatterende rolle som modstræbende bagtrop i de sidste 25 års møjsommelige tilkæmpelse af den erkendelse, at den altafgørende determinant for menneskehedens fremtid, kulturelt, politisk og økonomisk, er den økologiske udvikling.¹³ De får tilslutning af ledende politikere, bl.a. af statsminister Poul Nyrup Rasmussen, som hårdnakket hævder, at »økonomisk vækst og bæredygtighed er ikke modsætninger, hvis sammensætningen af væksten er rigtig«,¹⁴ og en lang række politikere, for-

skere, vismænd og miljøministre excellerer i helt enslydende former for uansvarlig virkelighedsflugt.¹⁵

Problemerne kan ikke løses ved endnu mere markedsøkonomisk vækst. Miljøkrisen medfører, at statslig og overstatslig planlægning bliver en uafviselig nødvendighed.

Dette rejser det andet store problem, balancen mellem markedsstyring og politisk styring, og herom er litteraturen meget mere righoldig, men blandt toneangivende politikere og økonomer er argumentationen slagsordspræget og når som regel ikke dybere end til, at »markets work and planning doesn't«,¹⁶ og at »the market is compatible with the new democratic political systems ...; a centrally controlled economic system is not«. ¹⁷ Synspunktet er, at overgangen vil gøre ondt og derfor bør overstås hurtigst muligt, og at markedsøkonomiske svigt som monopoler og uforudsigelige priser må betragtes som en yderligere grund til at begrænse de statslige indgreb, der ikke kan udformes effektivt under sådanne forhold.¹⁸ At der politisk ikke var andre muligheder end at afvikle den centrale styring, fordi det gamle regime var dybt kompromitteret, er en anden sag.

Når jeg læser, hvad de talrige akademiske rådgivere har sagt til politikerne i Østeuropa og Rusland, rinder der mig følgende tyske rim i hu:

»Vier und vierzig Professoren –
Vaterland, du bist verloren«.

Efter hvad jeg har ladet mig fortælle, men ikke været i stand til at efterspore, skyldes det Heinrich Heine og var en kommentar til sammensætningen af Hamburgs Bürgerschaft

-
15. F.eks. Bertel Haarder, *Politiken*, 17. februar 1990; Arne Larsen, *Information*, 13. februar 1990; Jens Kampmann, *Information*, 26. november 1990; Johannes Sløk, *Weekendavisen*, 31. maj 1991; Per Stig Møller, *Information*, 18. marts 1991; Anders Fogh Rasmussen, *Politikens kronik*, 25. oktober 1991; Stig Jørgensen, *Politiken*, 21. december 1993.
16. Williamson, 1991:17.
17. M. Mandelbaum i *Islam & Mandelbaum*, 1993:10.
18. Åslund, 1992:12, 20-22.

11. Aage, 1990: 292.

12. Ponting, 1991.

13. Aage, 1980; 1994:187-191.

14. *Information*, 14. marts 1994.

(borgerrepræsentation), hvor en uforholdsmæssig stor del af medlemmerne var akademikere.

Det er lidt af et mysterium, at markedsøkonomien besynges så enstemmigt og så fuldtone netop i disse år, hvor de overvældende problemer, som trænger sig på stadig mere uafviseligt, er knyttet til den globale fordeling og til det globale miljø, d.v.s. præcis typer af problemer, som markedsmekanismen ikke kan håndtere.

Derimod kan et ureguleret marked skabe vækst som i de vestlige lande, men det er ikke nogen selvfølge, og mystikken forøges af, at der samtidig med den ukritiske markedsbegejstring er indtruffet udviklinger af økonomisk teori i modsat retning, som er belønnet med Nobelpriser til bl.a. Ronald Coase og Douglass C. North. For det første undersøges i stigende grad andre institutioner, bl.a. virksomheder og principal-agent forhold i det hele taget, som indebærer en varig aftale om at give og modtage ordrer og som derfor i en vis forstand er det modsatte af markeder, hvor man mødes og aftaler mængde og pris og intet andet.

For det andet har den nye institutionelle teori af sociologisk tilsnit i stigende grad erkendt nødvendigheden af regulerende institutioner eller normer, som sociologer ville sige, for at markedet kan skabe vækst. Først og fremmest skal samfundets normer give mulighed for fremvæksten af en stærk, ukorrupt statsmagt, som kan håndhæve opfyldelse af kontrakter, og det er faktisk ikke så almindeligt.¹⁹ Den velordnede markedsøkonomi er ikke det økonomiske samkvems naturligt tilstand, og i Vesteuropa tog det 500 år at opbygge fungerende markedsøkonomier og yderligere 200 år at tæmme vilddyret og gøre det socialt og civiliseret.²⁰

For det tredje er der en betydelig empirisk og teoretisk litteratur om regulering, hvis hovedkonklusion er, at vurdering af effektivitets- og velfærdsvirkninger kræver en helhedsbetragtning af ejendomsforhold, konkurrence-

forhold og reguleringsforhold.²¹ Men reguleringsteorien har heller ikke sat sig nævneværdige spor i reformpolitikken i Østeuropa og Rusland.

Kritiske røster findes dog, som afviser den fremherskende »sledgehammer approach« til økonomiske reformer og påpeger, at »the creationist model of laissez faire capitalism is an appealing, but abstract ideology«.²² Det er også meget glædeligt og i høj grad tiltrængt, at der nu er kommet et konstruktivt formuleret frontalangreb på den globale liberaliseringspolitik i form af en rapport med titlen »Limits to Competition«, udarbejdet af en gruppe privat finansierede fremtidsforskere, industriledere, politologer og økonomer, der kalder sig »Lissabon-klubben«, altså et forsøg på at skabe en pendant til »Rom-klubben« og dens »Grænser for vækst« fra 1972. Det er særlig glædeligt, at kritikken kommer fra en kant, hvorfra man mindst ville have forventet det, idet hovedforfatteren, den italienske professor Riccardo Petrella er ansat i EU-Kommisionen som direktør for FAST-programmet.

Rapportens grundsynspunkt er, at den markedsøkonomiske vækst i de vestlige lande ikke kan gentages og blæses op i global skala. Hæmningsløs global konkurrence vil ikke føre til velstand for alle klodens snart 8-10 mia. mennesker, men til eskalerende miljøproblemer, uligheder og konflikter og i stedet blive stadig mere selvdestruktiv.²³

Trods disse undtagelser er det højst problematisk for økonomien som videnskabelig disciplin, at stort set hele professionen skifter grundsyn på én gang og i samme retning, og at »policy comes in fashions«.²⁴ Vækstfikseringen og fortrængningen af de store problemer har dybe årsager. Man kan ikke med rimelighed skyde på økonomisk teori – som tværtimod råder over redskaber, der i et vist omfang kan anvendes til konstruktive løsninger –

21. Vickers & Yarrow, 1988:40; Mortensen & Olsen, 1991.

22. S. Islam i Islam & Mandelbaum, 1992:209, 212.

23. Group of Lisbon, 1993.

24. Angus Maddison, forelæsning på Økonomisk Institut, Københavns Universitet, 1. oktober 1992.

19. North, 1990; Knudsen, 1990.

20. Hedlund, 1993:689, 694.

men måske nok klandre økonomerne og deres ideologi.

Årsagen til, at både U-lande og Østlande så beredvilligt har fulgt de markedspolitiske anbefalinger, er den samme, som forklarer den mystiske markedsbegejstring i Vesten, nemlig et håb om, at markedsøkonomi vil forøge den materielle velstand, som ønskes så heftigt, at det fortrænger alt andet, herunder også de store miljø- og fordelingsproblemer. De fattige lande vil naturligt nok gerne opnå, hvad de kan se, markedsøkonomien har givet Vesten af velstand. Det har udløst

muligheden – der ligger i enhver kultur og ethvert menneske – for at centrere tilværelsen om den særlige vestlige blanding af begær og bevidsthed.

Og i de rige lande kan tilsyneladende intet

dæmpe den liberale appel til grådigheden i alle dens afskygninger.²⁵

Naturligvis er det ikke umuligt at skabe velstand i Rusland og Østeuropa på niveau med vores. Det vil kræve 20-30 år med hårdt arbejde, lav løn, stor opsparing og store investeringer, samt en god portion held, hvad angår de ydre betingelser. Men et mere realistisk politisk mål er formentlig at afbøde de uundgåelige problemers værste sociale virkninger, idet en hensynsløs røverkaptalisme vil læsse byrderne over på de svage i samfundet. Kriminaliteten er stærkt stigende, både volds- og berigelseskriminalitet, og i Budapest sælger en række forsikringselskaber ikke længere forsikringer mod biltyveri; andelen af befolkningen med indtægter under fattigdomsgrænsen er steget, typisk til det dobbelte, om end indkomstfordelingerne, med undtagelse af den russiske, endnu ikke er blevet voldsomt mere ulige;²⁶ skattevæsenet er blevet delvis privatiseret, idet kun mafiaen effektivt kan inddrive skatter i form af de såkaldte beskyttelsespenge.

25. Hoeg, 1992:338.

26. UNICEF, 1993:8, 30, 38.

Liberaliseringsideologerne afviser »den tredje vej« på trods af det indlysende faktum, at der ikke findes andet en tredje vej; ²⁷ de lader hånt om de dyrekøbte erfaringer fra de sidste fire år om overgang til markedsøkonomi: at den er vanskelig, at den tager tid, at de langsigtede fordele er uvisse, og at den medfører for os uhorte sociale ulykker; og de overser, at der er grænser for, hvor meget nød og elendighed der kan tåles, for det fører til social opløsning, der nedbryder samfundets institutioner, så at selve formålet, den økonomiske vækst, også forskertses.

The economic transition of a society is a thing to be accomplished slowly. ...We have a fearful example in Russia today of the evils of insane and unnecessary haste. ...A rapid transition will involve so much pure destruction of wealth that the new state of affairs will be, at first, far worse than the old, and the grand experiment will be discredited.

– skrev Keynes i 1933.²⁸

27. Islam & Mandelbaum, 1993:16, 149.

28. Keynes, 1982, Vol. XXI:245.

Litteratur

- DØR (Det Økonomisk Råd, Formandskabet). 1992. Østeuropas integration i verdensøkonomien. Handel og støtteforanstaltninger. Kap.3, pp 87-148 i *Dansk Økonomi, maj 1992*. København.
- Group of Lisbon (Petrella, R. et.al.) 1993. *Limits to Competition*. Lisbon.
- Hedlund, S. 1993. Slutet för den ryska chockterapien. *Økonomisk Debatt* 21: 687-696.
- Hoeg, P. 1992. *Froken Smillas fornemmelse for sne*. København.
- Islam, S. & Mandelbaum, M. (eds.) 1993. *Making Markets. Economic Transformation in Eastern Europe and the Post-Soviet States*. New York.
- Keynes, J.M. 1982. *The Collected Writings of John Maynard Keynes*. London.
- Knudsen, C. (red.) 1990 *Institutionalismen i Samfundsvidenskaberne*. København.
- Maddison, A.1992. Explaining the Economic Performance of Nations 1820-1989. Paper presented in a lecture at the Institute of Economics, University of Copenhagen, 1 October 1992.

men måske nok klandre økonomerne og deres ideologi.

Årsagen til, at både U-lande og Østlande så beredvilligt har fulgt de markedspolitiske anbefalinger, er den samme, som forklarer den mystiske markedsbegejstring i Vesten, nemlig et håb om, at markedsøkonomi vil forøge den materielle velstand, som ønskes så heftigt, at det fortrænger alt andet, herunder også de store miljø- og fordelingsproblemer. De fattige lande vil naturligt nok gerne opnå, hvad de kan se, markedsøkonomien har givet Vesten af velstand. Det har udløst

muligheden – der ligger i enhver kultur og ethvert menneske – for at centrere tilværelsen om den særlige vestlige blanding af begær og bevidsthed.

Og i de rige lande kan tilsyneladende intet

dæmpe den liberale appel til grådigheden i alle dens afskygninger.²⁵

Naturligvis er det ikke umuligt at skabe velstand i Rusland og Østeuropa på niveau med vores. Det vil kræve 20-30 år med hårdt arbejde, lav løn, stor opsparing og store investeringer, samt en god portion held, hvad angår de ydre betingelser. Men et mere realistisk politisk mål er formentlig at afbøde de uundgåelige problemers værste sociale virkninger, idet en hensynsløs røverkaptalisme vil læsse byrderne over på de svage i samfundet. Kriminaliteten er stærkt stigende, både volds- og berigelseskriminalitet, og i Budapest sælger en række forsikringselskaber ikke længere forsikringer mod biltyveri; andelen af befolkningen med indtægter under fattigdomsgrænsen er steget, typisk til det dobbelte, om end indkomstfordelingerne, med undtagelse af den russiske, endnu ikke er blevet voldsomt mere ulige;²⁶ skattevæsenet er blevet delvis privatiseret, idet kun mafiaen effektivt kan inddrive skatter i form af de såkaldte beskyttelsespenge.

25. Hoeg, 1992:338.

26. UNICEF, 1993:8, 30, 38.

Liberaliseringsideologerne afviser »den tredje vej« på trods af det indlysende faktum, at der ikke findes andet en tredje vej; ²⁷ de lader hånt om de dyrekøbte erfaringer fra de sidste fire år om overgang til markedsøkonomi: at den er vanskelig, at den tager tid, at de langsigtede fordele er uvisse, og at den medfører for os uhorte sociale ulykker; og de overser, at der er grænser for, hvor meget nød og elendighed der kan tåles, for det fører til social opløsning, der nedbryder samfundets institutioner, så at selve formålet, den økonomiske vækst, også forskertses.

The economic transition of a society is a thing to be accomplished slowly. ...We have a fearful example in Russia today of the evils of insane and unnecessary haste. ...A rapid transition will involve so much pure destruction of wealth that the new state of affairs will be, at first, far worse than the old, and the grand experiment will be discredited.

– skrev Keynes i 1933.²⁸

27. Islam & Mandelbaum, 1993:16, 149.

28. Keynes, 1982, Vol. XXI:245.

Litteratur

- DØR (Det Økonomisk Råd, Formandskabet). 1992. Østeuropas integration i verdensøkonomien. Handel og støtteforanstaltninger. Kap.3, pp 87-148 i *Dansk Økonomi, maj 1992*. København.
- Group of Lisbon (Petrella, R. et.al.) 1993. *Limits to Competition*. Lisbon.
- Hedlund, S. 1993. Slutet för den ryska chockterapien. *Økonomisk Debatt* 21: 687-696.
- Hoeg, P. 1992. *Froken Smillas fornemmelse for sne*. København.
- Islam, S. & Mandelbaum, M. (eds.) 1993. *Making Markets. Economic Transformation in Eastern Europe and the Post-Soviet States*. New York.
- Keynes, J.M. 1982. *The Collected Writings of John Maynard Keynes*. London.
- Knudsen, C. (red.) 1990 *Institutionalismen i Samfundsvidenskaberne*. København.
- Maddison, A.1992. Explaining the Economic Performance of Nations 1820-1989. Paper presented in a lecture at the Institute of Economics, University of Copenhagen, 1 October 1992.

- Mortensen, J.B. & Olsen, O.J. 1991. *Privatisering og deregulering*. København.
- North, D.C. 1990 *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge.
- Ponting, C. 1991. *A Green History of the World*. London.
- UNICEF. 1993. *Central and Eastern Europe in Transition. Public Policy, and Social Conditions* (Regional Monitoring Report, No. 1, November 1993). Firenze: UNICEF International Child Development Center.
- Vickers, J. & Yarrow, G. 1988. *Privatization: An Economic Analysis*. Cambridge, Mass.
- Williamson, J. 1991. *The Economic Opening of Eastern Europe*. Washington, DC.
- Aage, H. 1980. Økonomiske argumenter i ressourcebatten. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 118: 212-223.
- Aage, H. 1990. Privatisering og demokratisering i Østeuropa. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 128: 279-295.
- Aage, H. 1994. *Økonomiske omvæltninger i Rusland og Østeuropa*. Herning.
- Åslund, A. 1992. *Post-Communist Economic Revolutions. How Big a Bang?* Washington, D.C.